[...] A HIÁNY ALAKZATAI A KÉZIRATOS HAGYATÉKBAN[1]

Tanulmányomban annak a költőnek a hagyatékával foglalkozom, aki pályája legelején a *mindenséget vágyta versbe venni*, ugyanakkor úgy látta: „nincs semmi sem, csak semmi van, / s e semmi én vagyok", néhány évvel később pedig egy nagy filozófiai tanköltemény ben indított *Hadjárat*ot *a Semmibe*. *A Holnap* antológia kissé szerencsétlenre sikerült bemutató szövege pedig úgy méltatta őt, mint akit egy „csomó külső körülmény, meg a saját szemlélődő, okoskodó énje a semmi költőjévé, nihilistává" tett.[2] Természetesen Babits Mihályról van szó, akinek életműve az említett verseken túl is számtalan lehetőséget kínál arra, hogy a „Semmi" tematikájához kapcsolódóan a művekben megjelenő bölcseleti tartalom felől tegyünk kísérletet az értelmezésre, hiszen a költő maga is élénken érdeklődött a filozófia iránt. Most mégsem ezt a magától értetődő utat választom, hanem egy kevésbé evidens megközelítési módot, amikor a költői hagyatékban megfigyelhető hiány különböző alakzatait igyekszem számbavenni.

A tanulmány alapját a kritikai kiadás szövegkritikai munkálatai adják. A kritikai kiadás az MTA Textológia Bizottságának *Alapelvei* szerint egy „mű, életmű, műfaj összes szövegforrását feltáró, jegyzetelt kiadás".[3] A *mindenséget vágyunk* tehát mi is kötetbe szerkeszteni, de lépten-nyomon a hiánnyal, a semmivel szembesülünk. Dolgozatomban elsősorban történeti és gyakorlati, mintsem teoretikus irányból fogok a témához közelíteni. Történeti szempontból: vizsgálódásunk alapja a modern szerzői kézirat és kéziratos hagyaték, melyek nagyjából a 19. századtól állnak rendelkezésünkre, annak köszönhetően, hogy egyes szerzők még életükben gondoskodtak arról, hogy a nyomtatásban megjelent műveiken kívül azok kéziratos vázlatai, fogalmazványai, tisztázatai, esetleg saját életükben különböző okok miatt publikálatlan műveik is fennmaradjanak az utókor számára.

A modern kéziratos hagyaték létrejötte összetett történeti folyamat eredménye, mely összefüggésben van a nyomtatás feltalálásával, a papír viszonylag olcsó tömegtermékké és mindennapi használati cikké válásával, a szerzői jog kialakulásával és persze a romantikus írói öntudat kifejlődésével, mely hitt abban, hogy minden saját szellemi terméke olyan értéket képvisel, mely mindenképpen megőrzésre érdemes. Ennek köszönhetően jöttek létre a nemzeti filológia művelésének új színterei, az első írói archívumok.

Franciaországban Victor Hugo teljes kéziratos hagyatékát végrendeletében a párizsi Nemzeti Könyvtárra hagyta, Goethe pedig már tudatosan gyűjtötte össze saját kéziratait. Persze nem minden szerző gondolkodott így saját életművéről, a megsemmisített vagy megsemmisítésre szánt kéziratok története szintén modern toposszá vált. A világirodalomból Franz Kafka, a magyar irodalomból pedig Osvát Ernő neve juthat elsőként eszünkbe, de például Ady Endre életműve azért sem lenne alkalmas a műalkotás keletkezési folyamatát is szemléltetni képes genetikus kiadásra, mivel Ady igyekezett verseinek fogalmazványait gondosan megsemmisíteni, az intuitív költői zseni látszatát keltve a fejből papírra vetett művek közönség előtti lejegyzésével. A költő szándéka ellenére mégis maradtak fenn kéziratok, melyeket Ady lelkes rajongói esetenként a szemétkosárból mentettek meg.[4]

Babits azok közé az alkotók közé tartozott, akik pontosan tudatában voltak nemcsak saját, hanem kéziratait jelentőségének is. Barátait időnként műveinek fogalmazványaival vagy tisztázataival ajándékozta meg, ami viszont nála maradt, azt megőrizte. Ennek köszönhetően olyan művek is fennmaradtak, amelyek utólag nem feltétlenül vetnek rá jó fényt, nemcsak azért, mert poétikailag gyenge, a nagy versekhez mérten jelentéktelen kísérletekről van szó, hanem azért is, mert esetleg tartalmukban kellemetlenek lehettek volna, amennyiben még a költő életében valamilyen módon napvilágra kerülnek, mint például a Tanácsköztársaság üdvözlésére írt *[Az Antikrisztust kelni láttuk…]* kezdetű darab.[5] Babits hagyatéka az ötvenes években – túlélve a családi viszontagságokat – Keresztury Dezsőnek köszönhetően került az Országos Széchényi Könyvtár archívumába, de más kézirattárak (mindenekelőtt MTA Kézirattára és Petőfi Irodalmi Múzeum) is őriznek más hagyatékokból bekerült kéziratokat, ennek köszönhetően minden hiányával együtt is Babits kéziratos hagyatéka rendkívül gazdag, és éppen ezért alkalmas arra, hogy a kurrens textológiai elvek szerint vizsgáljuk.

A továbbiakban amikor a hiány hagyatékban való különböző megjelenési formáival foglalkozom, nemcsak a szerző és a kézirat viszonylatában vizsgálom ezt a problematikát, de néhány esetben a sajtó alá rendező irányából is felmerülnek megválaszolásra váró kérdések. Nevezetesen: mit kezdjünk a hiányzó kézirattal vagy a hiányzó nyomtatott változattal? Nézzünk tehát néhány példát arra vonatkozóan, amikor az írói hagyatékban meg kellene lennie egy kéziratnak, de a keresett helyen nincs *semmi*.

Másként vetődik fel ez a probléma a levelezés, és másként a versek esetében. A mindennapi élet részét képező, nem szépirodalmi céllal keletkezett leveleket a feladó ritkán őrzi meg, ezért a hagyatékban legtöbbször

csak azok a levelek maradtak fenn, melyeknek címzettje az író, az általa küldött levelek fennmaradása tehát igencsak esetleges. Viszont a hiányról árulkodhat a kapott levél tartalma, visszautalásai a minden bizonnyal létezett előzményére. Ha fellapozzuk Babits levelezésének kritikaikiadás-köteteit, akkor láthatjuk, hogy a szerkesztők az ilyen esetekben mindig jelezték a hiányt. A levelezés kapcsán most egy másféle hiányra szeretném felhívni a figyelmet, melyre a versek sajtó alá rendezése során bukkantam. Gyakran előfordult, hogy Babits első fogalmazványait az éppen keze ügyében lévő lapra jegyezte le, az így keletkező kézirat anyagi hordozója gyakran egy neki küldött levél papírja volt. Az *[Egy tájat látok mely terem…]* kezdetű ceruzaírású fogalmazvány például egy 68x90 mm nagyságú, láthatóan egy nagyobb darabról letépett papírszeleten található, melynek rektóján szavak, szótöredékek és írásjelek olvashatók:

„[…]sághoz tartozom.
[…].
[…]érésemet. Mara-
[…]la
[…]tér 21. Erdély”

A töredékből is sejthető, de kéziratkatalógus is jelzi, hogy levélfragmentumról van szó, és a Babits-levelezés kritikai kiadása 1917 körülre datálva egy ismeretlentől kapott levélként 2052. tételszám alatt egy apró olvasati hibával közre is adja a töredéket.[6] Gyanús volt azonban, hogy ennek a láthatóan nagyobb levélpapírról letépett darabnak meg kell lennie a nagyobbik, a levelet tartalmazó részének is. Átnézve a levelezés kritikai kiadásának 1916 és 1918 közötti anyagát, figyelve azokra a helyekre, ahol a sajtó alá rendező a szöveghiányt jelöli, meg is lett a keresett levél: Harmath Gizella küldte Babitsnak Tordáról 1917. március 9-én,[7] a töredék a hiányzó részekkel így értelmesen kiegészítővé vált:

„Nagyon jól tudom, hogy önt sokan zaklatják hasonló kérésekkel s kérésem indoklására más indokot nem is hozhatok fel, mint azt hogy én is a Nyugat által „megmételyezett” ifju**[sághoz tartozom.]**
Azt hiszem 19 évemmel joggal számolom magam oda**[.]**
Nagyon hálás lennék önnek ha teljesítené **[kérésemet. Mara-]**
dok szíves üdvözlettel,
hive Harmath Gizel**[la]**
Torda, 1917. márc. 9.

Torda, Kossuth **[tér 21. Erdély]**”

A két, valamikor egybetartozó, az OSzK-ban található, de eltérő fondszám alatt (levél: OSZK Fond III/1827/72/a. Fragmentum: OSzK Fond III/1969/97.) őrzött fóliót kézbe véve és összeillesztve a különálló darabokat, az autopszia is megerősítette az összetartozásukat.

Hiányzó kézirat gyakran bizonyosan regisztrálható a versek esetében is. A francia eredetű genetikus kritika[8] a nyomtatás előtti szövegváltozatokat (vázlat, fogalmazvány, tisztázat, korrektúra) *avant-texte*nek, magyarul előszövegnek nevezi. Az adott szerző alkotásainak és kéziratainak kezelésmódjától függ, hogy ezekből a dokumentumokból mi maradt fenn az utókor számára. Babits kéziratos hagyatékában a sajtó alá rendező számára a legnagyobb kihívást az előszövegek gazdagsága és sokfélesége jelenti, legalábbis az 1910-es évek elejétől kezdődően. Az általam feldolgozott, 1916 és 1920 között keletkezett nagy versek közül is a legtöbbnek ismerjük fogalmazványát, több esetben kéz- vagy gépiratos tisztázatát, viszont a korrektúrákból – mivel azok általában a kiadónál maradtak – kevés áll rendelkezésünkre. Ezzel együtt viszonylag ritka eset, hogy egy vers genezisének minden lépését dokumentálni tudjuk, s ez köszönhető annak is, hogy – ahogy arról fentebb már szó volt – Babits gyakran elajándékozta verskéziratait, melyek szerencsés esetben (mint például a Szabó Lőrinc vagy Komjáthy Jenő hagyatékából származó autográfok) bekerültek valamelyik archívumba, de gyakran elvesztek vagy jelenleg ismertelen helyen vannak. Még az utóbbi években is kerültek elő fontos kézirategyüttesek, melyek jelentősen módosították a Babits-filológia már lezártnak hitt részletét. 2019-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum megvásárolt egy kéziratgyűjteményt, mely részben Elek Artúr, részben pedig Osvát Ernő elveszettnek hitt hagyatékához tartozott. Utóbbiban volt található Babits első, Nyugat által kiadott verseskötetének, a *Levelek Iris koszorújából*nak a nyomdai kéziratanyaga, benne néhány vers kéziratával,[9] melynek kritikai kiadása nem sokkal korábban jelent meg, a tudományos szövegközlés így máris módosításra szorult.

A hiányzó, de minden bizonnyal létezett, és így bármikor felbukkanható autográfokra példaként a *Húsvét előtt*et említem, melynek első nyolc sorának ismerjük csak ceruzaírású fogalmazványát. Ebből is számos tanulságot leszűrhetünk a vers genezisére vonatkozóan,[10] viszont egészen biztos, hogy emellett a *Húsvét előtt*nek több fogalmazványa is készült, melyek elvesztek vagy jelenleg lappanganak. Fenyő Miksa a *Babits emlékkönyv*ben közölt visszaemlékezésében említi a *Húsvét előtt*nek egy nála lévő kéziratát, és ennek kapcsán megjegyzi:

„Majd később a gyász órái multán, érdemes lesz a lélekbúvárnak elgondolkodni ezeken s hasonló változtatásoknak hieroglifáin. Vagy azokon a kissé nehezen olvasható sorokon, melyeket a *Húsvét előtt* megírásakor vetett hirtelen papírra s dobott félre s melyekről nem is tudom, hogy pontosan idézem-e őket:

S ha véresen este feljön a hold
Vörösen panaszkodik
Hogy vérrel hányják szűz szineit
Vérrel a szörnyü malom
Szétköpköd az Űrbe sárt, husokat
Kinkamarává
Zárult a föld s szolga kín
Kiáltani sem mer…”[11]

A Fenyő által említett és idézett kézirat azonban nem található meg a PIM-ben őrzött Fenyő-hagyatékban. Ezt az autográfot, feltéve, hogy valóban létezett, mint üres helyet a *Húsvét előtt* keletkezéstörténetében számon tarthatjuk ugyan, de autopszia hiányában szövegkritikai szempontból nem vehetjük figyelembe.

Ránézésre hasonló a helyzet, mint az antikvitás és a régiség irodalmának egy jelentős részét vizsgáló filológia esetében (az olasz terminológiában, melyet közös tanulmányunkban Mátyus Norbert említett, az ún. másolati filológiában[12]), amikor az eredeti mű nem áll rendelkezésünkre, csak a később keletkezett másolatokból tudunk visszakövetkeztetni az eredetire, s a fennmaradt másolatok közös hibái alapján elkészített leszármazási rajz szemlélteti a szerzői változat és a másolatok egymáshoz való viszonyát. Az antikvitás és a régiség szövegeit kutató filológia azonban időben visszafelé tekint az eredeti mű felé, míg a modernség szerzői filológiájában a kéziratok előre, a végleges, általában nyomtatott szöveg felé mutatnak. Nem állítom, hogy modern költői életművek esetében a rendelkezésünkre álló szövegváltozatok egymáshoz való viszonyát ne lehetne szemléltetni az ún. sztemma segítségével, mint ahogy teszi ezt például Buda Attila *A „Fiamhoz”* című Babits-vers esetében,[13] ez azonban önmagában igen keveset árul el a szöveggenezis folyamatáról.

A genetikus kritika elsősorban a nyomtatott szövegváltozat előtt keletkezett kéziratokra koncentrált, ezek vizsgálatával a szövegkritikai vagy a genetikus szövegkiadás révén a keletkezés folyamatát és az írás instabilitását kívánja bemutatni. Joggal merült fel azonban már viszonylag korán az a bírálat, mely szerint minden törekvése ellenére a genetikus kritika továbbra is a modern szövegre fókuszál, mely történetileg a könyvnyomtatás után alakult

ki, és a jogi keretek között is kodifikált szerzőség védjegye alatt végül is a nyomtatott szövegben stabilizálja a variánsaiban instabil írást.[14] Az alábbiakban két olyan esetet szeretnék bemutatni, amikor a szöveggenezis több lépése is szemléltethető, és tudjuk vagy bizonyos nyomokból arra következtethetünk, hogy a gépiratos tisztázatig eljutó vers megjelent nyomtatásban is valamelyik lapban, de ezt egyelőre még nem találtuk meg. 20. századi anyagnál ritka, hogy egy több példányban kinyomtatott szöveg teljeséggel eltűnjön, különösen akkor, amikor egy életmű (mint például a Babitsé) rendelkezik bibliográfiával is, és a lapok jelentős hányada ma már online repertóriumokban vagy digitális archívumokban fel van dolgozva.

Babits nagy háborúellenes versének, a *Fortissimó*nak ismerjük egy ceruzaírású fogalmazványát (MTA Ms 10.506. 39a), mely a vers 11–34. sorainak variánsa. A fogalmazvány 4–7. sorait a költő áthúzással törölte, de javításai ebben és a többi esetben is a véglegesített szövegváltozathoz képest kisebb, jórészt stilisztikai módosításoknak tűnnek, a legnagyobb eltérés a kanonizált szövegváltozathoz képest a vers 26–27. sorainak („Menjetek a piacra sírni, / sikoltsatok a templomokban”) hiánya. Ezt a két sort minden bizonnyal később, a szöveggenezis valamelyik – általunk nem ismert – fázisában szúrhatta be Babits. A versnek fennmaradt több gépiratos változata is, ezek azonban a vers első megjelenését követő botrány után készülhettek. Közismert, hogy a Nyugat 1917. március 1-jei lapszámát a benne publikált *Fortissimo* miatt elkobozták, és a költő ellen vallás elleni vétség vádjával ügyészi eljárást indítottak. Néhány nap késéssel a Nyugat ugyan megjelenhetett, de a világháború alatti cenzurális gyakorlatnak megfelelően a vers helyének üresen hagyásával. Így a lapot kezébe vevő olvasó – ha a szöveggel nem is – a cenzúra működésének a nyomával szembesülhetett. A közgyűjteményekben a lap 1917. március 1-i száma ma is ebben a hiányos állapotában található meg.[15]

A *Reggeli szél* című vers esetében három fóliót ismerünk, melyeken a költemény ceruzaírású fogalmazványai találhatók, ezeken kívül fennmaradt két gépiratos tisztázat is. Az egyik a PIM-ben található (PIM V. 537.), és a proveniencia szerint Mikes Lajosnétól került a gyűjteménybe, a másikat az OSZK Babits-hagyatéka őrzi (OSzK Fond III/1698. 6.). Az autográfok szövegkritikai vizsgálata azt mutatja, hogy Babits több évig dolgozott a versen. Az első fogalmazványok (**k_1** [OSzK Fond III/1969. 80.] és **k_2** [MTA Ms 4699. 38.]) feltehetően még 1915 végén vagy 1916 elején keletkeztek, a **k_3** (MTA Ms 4699. 42.) 1919 tavaszára datálható, ebbe bizonyos részeket Babits átemel a **k_1**-ből és a **k_2**-ből. Ezeket az átemeléseket az íráskép is tükrözi, ugyanis a szöveg ezeken a részeken nem tartalmaz javításokat. A vers gépiratban olvasható

változatához képest az utolsó két versszak mutat jelentősebb eltéréseket, feltételezhető tehát, hogy a gépirat előtt legalább még egy kéziratos tisztázata születhetett a versnek, ezt azonban jelenleg nem ismerjük. Ezen a téren is sejthetünk tehát hiányt, viszont a legnagyobb rejtély a PIM-ben őrzött gépiraton található rájegyzésekből adódik. A Mikes Lajosnétól származó fólión a következő olvasható: „Érkezett: 1920. I. 30. Elfogadva" A dátum jelzi a keletkezéstörténet lezárásának időpontját, illetve valószínűsíti, hogy egy lapnak, feltehetően a Mikes Lajos érdekeltségi körébe tartozó Az Est Lapok valamelyikének küldhette el Babits a verset, amelyet a szerkesztő el is fogadott. Ezt erősíti a Babits-hagyatékban fennmaradt gépirat, melyen Török Sophie kézitásárával a „Szemle" szó olvasható, mely valamilyen módon szintén a publikálás tényére utalhat. Jelenleg azonban nem ismerjük a vers nyomtatott változatát, és a bibliográfia tételei között sem szerepel a műnek valamelyik lapban való megjelenésére vonatkozó adat, majd csak az 1945-ben megjelent *Összes versek* hátrahagyott versei között publikálja Török Sophie és Illyés Gyula. A *Reggeli szél* példája ugyanakkor megerősíti Szabó Lőrincnek Babits alkotásmódjára vonatkozó visszaemlékezését. A kéziratok közötti viszonylag nagy időbeli eltérés ugyanis Babits versírói gyakorlatával magyarázható, melyet Szabó Lőrinc, aki 1919 és 1921 között szoros kapcsolatban állt Babitscsal (1919 decemberétől együtt laktak a Reviczky utcában), a következőképpen ír le: „Apró ceruzavégeket tartott a mellényzsebében, azokat kaparta elő az ujjával, s velük kanyarította korrektúrák hátára, papírdarabokra, levélborítékokra, ami épp akadt, akármire, a verssorait, nyugtalan, elrángatott betűkkel. Hosszú szál ceruzát talán sose láttam a kezében, s töltőtollat is aligha. Rengeteg verstöredéke volt, és még több maradhatott; sokszor fel is dolgozta őket; némelyik versének több évszám csak egyszerre lehetne a születési dátuma."[16]

A szöveghiány problematikája szorosan összefügg a töredék kérdésével. A Babits-versekben megfigyelhető töredékesség témájáról, elsősorban az 1911 és 1915 közötti anyagból vett példák alapján Buda Attila közölt nemrég részletekbe menő tanulmányt.[17] Buda rendszerezi és példákkal szemlélteti az életműben, elsősorban a kéziratos hagyatékban megfigyelhető töredékesség fogalmát, különbséget tesz a fizikai és a tartalmi hiányból fakadó töredékesség között, és ezeken belül is további alcsoportokat különböztet meg.

<table>
<tr><th colspan="7">HIÁNY</th></tr>
<tr><th colspan="2">Fizikai</th><th colspan="5">Tartalmi</th></tr>
<tr><td>íráshordozón</td><td>íráshordozón és szövegben</td><td rowspan="4">fiktív</td><td colspan="5">valódi</td></tr>
<tr><td rowspan="3">csonka dokumentum</td><td rowspan="3">csonka mű</td><td colspan="3">szerkezeti</td><td rowspan="3">vázlat</td><td rowspan="3">nyelvi</td></tr>
<tr><td colspan="2">töredék</td></tr>
<tr><td>akart</td><td>spontán</td></tr>
</table>

Buda fontos megállapítása, hogy Babits kéziratos hagyatékának, mely az 1910-es évektől kezdve növekvő számban tartalmaz rövid, néhány soros verskezdeményeket, és később befejezett nagy művek egy-egy részletének fogalmazványát, alapvető jellemzője a töredékesség, ez pedig az előszövegeknek a végleges műegészhez viszonyított vagy az el nem készült, befejezetlen műalkotáshoz való fiktív viszonyából ered.

Az íráshordozón és a szövegen megfigyelhető fizikai eredetű hiány legtöbbször véletlen vagy akarattalanul bekövetkező cselekmény hatására keletkezik, viszont a tartalmi jellegű hiány esetében számolnunk kell azzal, hogy a hiány szándékolt szerkezeti eleme a szövegnek. Ennek is különböző megjelenési formái lehetségesek. A Buda által fiktívnek nevezett tartalmi hiány ebben az esetben a kompozíció szerves része, melyet a szerző valamilyen tipográfiai jellel is jelöl. Babits több nyomtatásban is megjelent versében (például: *Strófák a wartburgi dalnokversenyből*, *Ady Endrének*) alkalmazza ezt a kompozíciós elvet, az általam feldolgozott anyagból pedig ezek közé tartozik a *Szálló nap után* című vers is, melynek zárójelbe tett első négy sorát hármaspont nyitja és zárja, majd utána szintén tipográfiailag jelzett törés/hiány látható. A vers kéziratos fogalmazványa a szöveggenezis szempontjából ezúttal is kínál tanulságokat számunkra. Az OSZK-ban őrzött fólióin (OSzK Fond III/1818/a/3. és Fond III/1969. 24.) az autográf rájegyzések elrendezéséből az írásfolyamat a következőképpen rekonstruálható: Babits feltehetően az ötödik sortól kezdi a fogalmazványt a fólió rektóján, a 48. sorig az íróeszközből és a kézirat minőségéből kikövetkeztethetően ugyanabban az írásaktusban készíti el az igen sok javítást (törlést, beszúrást, szócserét stb.) tartalmazó fogalmazványt, majd a 49. sortól másik íróeszközzel és más betűmérettel, feltehetően később írja meg a vers záró sorait, ugyanazzal az íróeszközzel és hasonló betűformálással a fólió rektójának felső margójára szúrja be a vers többi szövegrészétől elkülönítő zárójelek és a hiányt jelző tipográfiai jelek nélkül a vers első négy sorát, valamint 90 fokkal elforgatva a lap felső negyedébe a 28–31. sorok fogalmazványát. Noha az írásminőség alapján a keletkezéstörténetnek ez a két fázisa nagy valószínűséggel különíthető el, és ezt erősíti a három utólag beszúrt szövegrészben előforduló *függöny*-motívum ismétlődése is, a később lejegyzett szövegrészek keletkezésének sorrendje ettől eltérő is lehet. A kézirat további tanulsága a szöveggenezis szempontjából, hogy a tipográfiailag jelezett hiány a szövegkeletkezés későbbi periódusában lett a vers kompozíciójának része, tehát mintegy a keletkezéstörténet fázisainak időbeni távolságát is jelzi.

Előfordul persze, hogy Babits a szöveggenezis korai szakaszában a kéziratban jelzi azt a szöveghiányt, melyet később be kíván tölteni. A *Húsvét*

előtt első öt sorának fogalmazványát őrző fólió (OSzK Fond III/1969. 10.) verzóján az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]* kezdetű fogalmazvány alatt olvasható másfél sor, melyet három ponttal nyit:

60 „…énekem
véresre tépi szárnyát a drótsövényeken”

Ebben az esetben a lejegyzéskor megvolt az első sor rímhívó szava és a második sor, azonban az első sor további részei még hiányoztak. Hogy ebben az esetben a hármaspont nem a véglegesnek szánt szövegben majdan szerepelő írásjelet jelenti, bizonyítja az, hogy egy másik fólión fennmaradt a *[Gyenge szárnyú énekem…]* kezdetű fogalmazvány (OSzK Fond III/1969. 51.), melyben Babits kiegészíti a szöveghiányt, és a korábban egy sorban szereplő szövegrészt két sorba tördeli:

„Gyengeszárnyu énekem
véresre tépi szárnyát
drótsövényeken
s szárny helyett egy véres ronggyal
táncaidban, szárdi bál [?],

mint egy részeg angyal
titubál.”

Hiány keletkezik akkor is, amikor a szerző az alkotásfolyamat során töröl a készülő szövegből. A törlés azonban nem szükségszerűen semmisíti meg, teszi olvashatatlanná az elvetett szövegrészt. Babits gyakran él olyan törléstechnikákkal, amikor úgy húz át szavakat (egy-két szavas vagy soros szövegrészek esetében egy vízszintes vonallal; több soros egységek esetében gyakran több függőleges vonallal), hogy a törlésjel alatt az elvetett írás olvasható marad, ezáltal értékes információval szolgál a filológus számára a szöveggenezisre vonatkozóan. Babitsnak van egy viszonylag ritkán alkalmazott törlésmódja, mely több szempontból is érdekes. A *Síttál-e lassú mérgeket?* MTA Kézirattárában őrzött gépiratos tisztázatának (MTA Ms 4699. 10.) 11–17. sorait Babits úgy törli, hogy a végleges szövegváltozat újragépelt variánsát egy papírdarabon ráragasztja a törölt szövegrészre. Ez az eljárás azáltal válik érdekessé, hogy a papírdarab két szélét úgy ragasztózta be a költő, hogy azt óvatosan felemelve a törölni szándékozott sorok is majdnem teljes egészükben kiolvashatók maradnak. A megőrizni kívánt variáns közel áll a vers kanonizált változatához:

„*Hazánk*, harsan, s már durva harc dulja a drága tájt,
s új tusa borzadt oka lesz, haki *békét* kiált.
Eszmét neveznek – és a föld bitókkal fölfakad;
jövőt – és viszik halni már a gyönge fiukat
népjavát – s a nép uj nyomort lát, ujjabb szenvedést;
emberközösség: pompa-szó! de kerüld mint a kést;
szabadság: ez még csábosabb; de vigyázz, ki ne mondd, […]”

A törölt szövegrész azonban figyelemreméltó eltéréseket mutat:

„*Haza* – de aki mondja ezt, honán már dúlni kész
S ki *békét* emleget, remegj, vad hars[ona igéz]
Jövendő *nemzedék* kiállt és szíve [földagad]
S már küldi halni csúfosan a gyönge [ifjakat]
És ezt harsogja: *Népjava*, s hoz újabb [szenvedést]
Ó szép szó a Testvériség, de kerüld mint a kést: –
Szabadság még szebb talán; de vigyázz, ki ne mondd, […]”

Meg kell jegyezni azt is, hogy Babits korai pályaszakaszában ez a ragasztásos technika nem csak vagy nem elsősorban a törlést szolgálta, hanem saját szövegének archiválási módját is jelentette. A korai verseinek kéziratos tisztázatait őrző *Angyalos könyv* lapjain több olyan esettel is találkozunk, amikor nyomtatásban megjelent versének kivágatát ragasztja rá a mű autográf variánsára. Ezekben az esetekben a kézirat nagy része olvashatatlanná válik, viszont bizonyos szöveghelyei (esetenként csak egy-két betű, szótöredék), melyeket a ragasztott papír nem fed le, olvashatóak maradnak, s ez másfajta szövegkritikai kérdést vet fel, nevezetesen, hogy hogyan rögzítsük az így megmaradt szövegváltozatot.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy akár az írói hagyaték egészének fennmaradását, akár az egyes művek szöveggenezisét dokumentáló írásaktusokat vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az életművet sajtó alá rendező textológus nem szabadulhat a szerzői szádék vizsgálatának néhány évtizede irodalomtudományi tiltólistára került fogalmától. Meglehet persze, hogy a szövegfilológiai kutatásokat övező szakmai kételyt, nevezetesen a pozitivizmus gyanúját nem elsősorban a szerző elvének ilyenfajta alkalmazása váltotta ki, hiszen az autográfok vizsgálata, az íráskép elemzése nem a végleges, kanonizált műbe foglalt eredeti szerzői gondolatot kutatja, hanem – mint egy speciális eszközökkel dolgozó detektív – a műalkotás létrejöttének nyomait vizsgálja. Ugyanakkor a francia genetikus kritika által a szövegkritikai elemzések középpontjába állított modern kézirathoz való viszony is reflektálható

a pozitivizmusnál lényegesen frissebb teoretikus irányok felől is. Dirk van Hulle például főként 20. századi prózai művek kapcsán a genetikus kritikát a kognitív narratológia bizonyos meglátásaival kombinálja, és a kéziratra úgy tekint mint az alkotásfolyamat során keletkező anyagi nyomokra, más szóval – szakítva a kint és bent ellentétére épülő kartéziánus tudatmodellel – a kéziratot a szerző „kiterjesztett tudatának" tekinti, melynek segítségével az író önreprezentációja vizsgálhatóvá válik.[18] Érdemes továbbá felidézni Dávidházi Péternek a kétezres évek elején lezajlott ún. „filológusvita" keretében publikált tanulmányát is, melyben többek között példák során át azt bizonyítja, hogy a pozitivizmus humántudományokra is vonatkoztatott bizonyosságigényével szemben saját diszciplínánk gyakorlata sokkal kevésbé kínálja fel a természettudományokra inkább jellemző „biztos tudás" lehetőségét, ezzel szemben különböző szintű valószínűségi fokokon elhelyezhető vagylagoságokkal vagyunk kénytelenek dolgozni.[19] A „biztos tudásnak" ez a hiánya pedig sok esetben éppen a hagyaték különböző szintjein megmutatkozó hiányokból fakad.

[1] A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával a *Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása* című, K 138529 azonosítószámú pályázat keretében készült. Előadásváltozata 2022. szeptember 22-én hangzott el a tatabányai TMJV József Attila Könyvtárban, a *„gyönyörködjön e nagy Semmi-tajtján" – A „semmi" problematikája a filozófiában, az irodalomban és a művészetekben* című konferencián. A szerző a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

[2] *A Holnap*, szerk. Antal Sándor, Nagyvárad, A Holnap Irodalmi Társaság, 1908, 85.

[3] „Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához", hozzáférés: 2023.11.20, http://textologia.iti.mta.hu/alapelvek.pdf.

[4] A kritikaikiadás-sorozat 3. kötetében az *[Álmatlan, gyilkos lázban…]* kezdetű vers kéziratát az Ady által Itókának hívott nő, Bölöni György későbbi felesége mentette meg a papírkosárból. Ady Endre, *Összes versek*, s. a. r. Koczkás Sándor, Kispéter András, Bp., Akadémiai–Argumentum, 1995 (Ady Endre Összes Művei), III, 297.

[5] Erről lásd: Szénási Zoltán, *A vörös levél „póstása"?: Babits és a Tanácsköztársaság = „Lelkünkre így ül ez a kor": Magyar irodalom és kultúra az elképzelt és a megvalósult szocializmusok korában*, szerk. Reichert Gábor, Szénási Zoltán, Tatabánya, Tatabánya Alkotó Művészeiért Közalapítvány, 2022 (Hely & Mérték 3), 39–51.

[6] Ismeretlen levele Babits Mihályhoz [Erdély, 1917 körül] = Babits Mihály *levelezése, 1916–1918*, s. a. r. Szőke Mária, jegyz. Sipos Lajos, [Bp.], Argentum, 2011(Babits Mihály műveinek kritikai kiadása: Levelezés), 170.

[7] Harmath Gizella levele Babitshoz [Torda, 1917. március 9.] = Babits *levelezése, 1916–1918, i. m.*, 58.

[8] A genetikus kritika magyarországi recepciója rendkívül gazdag, és már a textológiai irányzat kezdetétől dokumentálható. Az 1978-ban Mátrafüreden rendezett *Avant-texte, texte, après-texte* című nemzetközi textológiai konferencián a magyar résztvevők mellett a genetikus szövegkritika legjelentősebb francia képviselői (Louis Hay, Jean Bellemin-Noël, Raymonde Debray-Genette, Almut Gressillon és Jean Lebrave) is előadtak, a kollokvium anyaga francia nyelven Loius Hay és Nagy Péter szerkesztésében az Édition du CNRS és az Akadémiai Kiadó közös gondozásában 1982-ben jelent meg: *Avant-texte, texte, après-texte: publ. par Louis Hay. Colloque International de Textologie a Mátrafuered (Hongrie), 13-16. Oct. 1978*, szerk. Louis Hay, Péter Nagy, Éd. du CNRS – Akadémiai, Paris, 1982. A nyolcvanas évek eleje óta több, az irodalomtudomány legújabb irányait ismertető

Helikon-szám foglalkozott a genetikus kritikával, legutóbb a Buda Attila és Major Ágnes által szerkesztett, 2021. évi első lapszám. A Babits-filológia szempontjából a legjelentősebb metodikai alkalmazás Kelevéz Ágnes nevéhez kapcsolódik: Kelevéz Ágnes, *A keletkező szöveg esztétikája: Genetikai közelítés Babits költészetéhez*, [Bp.], Argumentum, 1998.

[9] Kelevéz Ágnes, *Új forrás a fiatal Babits kötetszerkesztési módszeréhez: Előkerült a Levelek Iris koszorújából kötet szerzői kézirata*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2019/4, 507–532.

[10] Erről bővebben: Szénási Zoltán, *Textológia és interpretáció: Filológiai és szövegkritikai vizsgálódások Babits Mihály 1916 és 1920 között keletkezett versei kapcsán*, Bp., Universitas, 2022, 203–224.

[11] Fenyő Miksa, *Kusza emlékezések Babits Mihályról = Babits emlékkönyv*, szerk. Illyés Gyula, Bp., Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., 1941, 130.

[12] Mátyus Norbert, Szénási Zoltán, *A nyomdahiba mint a textológiailag ideális szöveg provokációja = „a szépség fűszere és forrása – a hiba": A hiba esztétikája az irodalomban, a művészetekben és a kultúrában*, szerk. Reichert Gábor, Szénási Zoltán, Tatabánya, Tatabánya Alkotó Művészeiért Közalapítvány, 2023 (Hely & Mérték 4), 37–39.

[13] Buda Attila, *„legárvább három éveim neveltje" : A „Fiamhoz" című vers kéziratai*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2023/1, 82–109.

[14] Bernard Cerquiglini, *A variáns dicsérete: A filológia kritikai története*, ford. Keszeg Anna = *Metafilológia I: Szöveg, variáns, kommentár*, szerk. Déri Balázs et al., Bp., Ráció, 2011 (Filológia 2), 252.

[15] A *Fortissimo* kiadástörténetéről: Szénási, *Textológia és interpretáció…*, *i. m.*, 225–251.

[16] Szabó Lőrinc, *Emlékezések és publicisztikai írások*, szerk. Kemény Aranka, Bp., Osiris, 2003, 721.

[17] Buda Attila, *A töredék fogalmáról: Babits Mihály 1911–1915 között keletkezett verstöredékei" = „Salakos szesz, tölcsérrel és szűrőpapírral": Tanulmányok a Babits kritikai kiadások filológiai és textológiai kérdéseiről*, szerk. Kelevéz Ágnes, Mátyus Norbert, Szénási Zoltán, Bp., Ráció, 2022, 137–177.

[18] Dirk Van Hulle, *Modern Manuscripts: The Extended Mind and Creative Undoing from Darwin to Beckett and Beyond*, London, Bloomsbury, 2015.

[19] Dávidházi Péter, *Mi filológusok, és a bizonyosság vágya: Pozitivista kötődéseink egy vita fényében*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2004/1, 3–55.